

lek azonban azáltal, hogy vagyonának terhére felvett előlegnek számítottak, még szorosabban a családi gúzsba kötötték. Mint ahogy a családi ház megmentéseként feltüntetett akció során is a családtól független (vagy akár a gondnokságból frissiben szabaduló, szabad pályára lépő s külföldre települt) családtagok mobilizálták a régi házban rekedt vagyonrészüket. Samu (r. Károly Ernő) azonban csak viszonylag későn jött rá, hogy milyen csapdába került. Néha maga sem értette a helyzetet, hol koldusnak, hol vagyonosnak érezte, mondta magát, jussához azonban semmilyen próbálkozás útján nem tudott hozzáférni. Az ifjúkori tékozlás, a múlt (uzsorások, atya) rabságából előbb a jelen (testvérei), majd a jövő, vagyis saját kiskorú gyermekei foglyává vált. Már idézett kérvényében bizonyára az elkeseredettség mondatta ki vele az alábbi szavakat: „...*lehetetlennek tartom, hogy létezzék jog vagy törvény mely gyermekeimet, engem és feleségemet az inségnek szolgáltatson ki, midőn van vagyonunk, melynek jövedelme legalább némileg segít helyzetünkön, ha az kezeimhez kiadatik*”.⁵³ Pedig a jog és a törvény ilyen kereteket szabott.

Az egész történetben csupán azt nem lehetett előre tudni, hogy vagyonossá özvegyült, gyermektelen nővére (Feri) milyen embert választ majd a második férj szerepére.

Sinka Erzsébet

TÁBORI POSTA 202/56

Zelk Zoltán gyakran emlegette, hogy talán ő az egyetlen magyar író, akit háromszor hívtak be munkaszolgálatra.

Először akkor, amikor még meg sem jelent az arról szóló rendelet: 1940 őszén. Ez még „honi szolgálat” volt, ahogy ő nevezte: békebeli. Értelmetlen munkát végeztek velük: erődöt építettek szálfákból a gyönyörű Gyergyói-havasokban. Három hónapig tartott.

A munkaszolgálatról szóló 2870/1941. számú kormányrendelet után fél év sem múlt el, 1942 januárjában Zelk Zoltán megint megkapta a behívót. Még nem tudhatta, mi vár rá, mint ahogy mit sem sejtethetett arról a titkos tanácskozásról, amire 1942. január 20-án a Berlin melletti Wannseeben gyűltek össze a németek legmagasabb beosztású, kiválasztott képviselői tizenötén, hogy Heydrich biztonsági főnök vezetésével megtárgyalják további sorsát: a zsidókérdés „végleges megoldását”. Heydrich szerint új megoldásokat kell keresni: keleti irányba deportálni mindazokat, akik munkaképesek – nagy részük ott úgylis elpusztul. A terv végrehajtásához haladéktalanul hozzá kell kezdeni.

Zelknek Aszódra kellett bevonulnia, ugyanúgy, mint 1940-ben. Egy domonyi istállóban szállásolták el őket, és a domonyi réteken tartották a kiképzést: futás, menete-

⁵³ Uo. Érkezett 1894. aug. 29.

lés – sőt díszlépés. Április 14-én Aszódon tehervagonokba szálltak, majd elindultak a csaknem két hétig tartó útra. Ekkor érkeztek Csernigovba. Más ruhájuk nem volt, csak amiben otthonról eljöttek, mindvégig ezekben a szétszakadozott rongyokban jártak. A rommá lőtt városban egy hónapon át takarították a vezérkar épületét, aztán újabb menetelés után érkeztek Nyezsín maradványaihoz, ahol további egy hónapig ládákat cipeltek a németeknek. Aztán Kurszk következett. Ezt a városnevet mindenki ismeri, aki kicsit is tájékozott a háború nagy csatáiról. A közeli vaszilkovói erdőben, bokrokban, gödör alján volt a szállásuk. Ráadásul állandó életveszélyben, mert ott volt a második hadsereg benzinkraktára. A robbanástól és tűzvészről való félelem kínjait a természet azzal tetézte, hogy szinte szünet nélkül zuhogott az eső. Ahogy pakolták föl a teherautókra a benzineshordókat, szorongva lesték az elszálló repülőgépeket, hogy vajon mikor válik tűztengerré a sártenger.

Újabb menetelés után közeledtek a fronthoz, hogy új bombavert városba, Sztarij-Oszkolba érjenek. Alig elföldelt halottak, lótetemek látványa és szaga jelezte kétoldalt az aknamezőket. 1942 nyarán fölgetett városok és falvak mutatták a németek diadalútját.

A második magyar hadsereg élelmezési osztagánál hajnaltól estig cipelték az élelmiszeres ládákat – éhesen. A beosztott katonák itt már nem szóval, csak ütleggel és rúgással irányították őket. Mégis itt történt meg Zelk Zoltánnal a csoda.

Régi ismerőseivel, egy zászlóssal találkozott, aki nem fordult el tőle, hanem azt kérdezte, mit segíthetne. Kikért tíz embert oda, ahol ő dolgozott, a ruhaszertárba. Ez – ha átmeneti időre is – könnyebb beosztást, emberségesebb bánásmódot jelentett. És ami a legfontosabb: cernákban lógó otthoni rongyaikat használható ruhára cserélhették. Zelknek az volt a szerencséje, hogy nem másutt, hanem itt betegedett meg – a nyári esőzések emlékét megőrizték a csontjai, és egy novemberi reggelen nem tudott lábra állni. Egy kivételesen emberséges keretlegény, Varga tizedes viselte gondját.

1943. január 12-e óta állt a magyar hadsereg a szovjet támadás tűzében, és január 21-én megtörtént a doni áttörés. A ruhaszertárt vonatra rakták. Az egyik állomást légitámadás érte – ekkor legrázták, hogy kissé távolabb kerüljenek. Zelk Zoltánt társai cipelték. Lefeküdtek a hóba. Órákig tartott, de végül segítség nélkül állt lábra, és járni tudott. Kellott is ez a csoda, mert kiderült, hogy csak a szerelvény megy tovább Budapestre, a kísérőket visszairányították Kijevbe. Zelk innen került vissza eredeti századához, egy Turcsinka nevű községbe. Itt tört ki a flekktífusz, mindenki megkapta – Zelk nem. Hajnalban kivitték a halottakat, és indultak aknaszedésre. Két oldalról lesett rájuk a halál – egy hónapon át.

Azután már csak az egyik oldalról, mert Dorosiciba, a közeli flekktífuszkórházhoz vezényelték őket ellátó századnak. Ez a pajtákból, istállókból álló kórház volt a megbetegedett munkaszolgálatosok utolsó állomása. Gyógykezelésről szó sem volt. Napokig feküdtek együtt élők a holtakkal, lázban, mocsokban, étlen-szomjan, Zelk százada naponta vonszolta ki a még élők közül a csontvázvá azott holtakat, harmincat-negyvenet. Egy éjszaka aztán felgyújtották a pajtát. Aki menekülni próbált, azt gépfegyver-ropogás fogadta.

Ekkor, 1943 tavaszán volt útjuk egyéves évfordulója. Még egy év volt hátra. Végül 1944 januárjában megérkeztek a mohácsi karanténba.

Zelk Zoltán tábori lapjai ezt a „szenedéstörténet”-et igyekeztek eltakarni, a költő újra és újra ismételtette: – *Jól vagytok!* Felesége, Bátori Irén összegyűjtötte a lapokat, s a kis csomag átvészelte a háborút.

1958-ban, miközben Zelk Zoltán börtönbüntetését töltötte, Irén rövid betegség után meghalt. A zuglói hatóság gyorsan intézkedett: a bútorokat, könyveket, kéziratokat, köztük a leveleket, kirámolták az udvarra az immár lakatlan otthonból, hogy kiutalhassák a lakást; a holmikat szél fújta, eső verte, míg Zoltán öccse raktárba nem szállította őket. De a korábban szeretettel őrzött tábori lapok, levelek túléltek az elázott könyveket: megmaradtak az Ukrajnából küldött üzenetek, megtaláltam őket a hagyatéék rendezése közben.

A levelezőlapok, levelek eleinte tartalmaztak még valamennyi tényt, tudósítást, később már csak azt variálják: – *Jól vagytok!* Az első levél a domonyi várakozás, bizonytalan reménykedés heteiben született: 1942. április elején ezt írja: „...*Egy keveset már írhatok sorsomról, ami az utolsó napokban nagyon kedvezőre fordult. Az utolsó napokig biztosnak látszott Oroszország: egyenruhán kívül gázaszkot, haskötőt, stb.-t kaptunk... most viszont mindezt leadjuk a parancsnoknak. Egy főhadnagy hétfőn azt mondta: – Ne szarjatok be, gyerekek, szántani, vetni fogunk. Ezenkívül valószínűleg még két hétig itt maradunk.*” A következő lapon – dátum: péntek, 10., vagyis április 10. – még mindig bizonytalan. „...*azt se tudom, hová, se azt, hogy mikor megyek. Bár a hétfő éjszaka valószínűnek látszik.*”

Majdnem így történt: 1942. április 12-én indult a menet Domonyból az aszódi vasútállomásra, majd Ukrajnába. A visszavett egyenruha és egyéb felszerelés nélkül, még mindig reménykedve a hazai munkaszolgálatban. De a héthetes utazás eloszlatta a reményt.

Indulásra várva az aszódi pályaudvaron még ír egy pár sort, megírja leendő címét is: 101/34 tábori munkásszárad. Tábori posta: 202/56.

De mástól is érkeznek levelek Irénhez: a régi, közös barát, Szegi Pál is ír – Irén az ő lapjait is megőrizte. Szegi mint karpaszományos örvezető szolgált, így több levelet írhatott, kaphatott, ezzel segítette Zelk Zoltán ritkábban engedélyezett híradásait. Az első lapot 1942. május 24-én írja, július 30-án keltezett lapján pedig arról számol be, hogy sikerült találkoznia Zoltánnal: „...*Amikor meglátott és odajött hozzám, pillanatokig szinte meg se tudott szólalni... Két verset is írt ott, két szonettet. A két vers közös címe: Irén! Irén!... Majd el fogja küldeni, Te pedig küldd el Illyésnek.*”

Az említett két verset csakugyan sikerült elküldenie valakivel, meg is jelentek a *Magyar Csillagban Mint gyermek* címmel, később a *Ha nem tudnálak...* ciklusba vette be őket. Ott volt a dátum is: 1942 nyarán, Ukrajnában.

Szegi lapjai rendszeresen érkeznek. Arról, hogy hol vannak, nem eshet szó, valószínű, hogy Sztarij-Oszkolban. Aztán Szegi Pált hazaengedik karácsonyra, nem érkezik több lapja.

Meg kell említeni, hogy ezeket a tábori lapokat is felhasználták propagandacélokra. A címdoldal bal felső sarkában ilyen jelszavak olvashatók: „*Magyarország kitartása és áldozatkészsége teszi győzelmessé fegyvereinket!*” Vagy: „*Magyarország jövő békessége és felvirágzása a szovjetoroszországi harcmezőkön dől el.*” Ilyen is akad: „*A magyar élet ára a szovjet halála!*”

A tábori postaszám novemberben még ugyanaz: 202/56. Egyiken valaki – bizonyára az ellenőrző parancsnok – kézírásával ez olvasható: „*Havi egy-egy levélváltás van csak engedélyezve!*” Kortörténeti érdekesség az az előre gyártott szövegű lap, amelyre a munkaszolgálatos – vagy honvéd – csak a nevét és a dátumot írhatta rá, hírül adva, hogy él – mást nem volt szabad közölni.

1943. március 21.

Na tejto dopisnici nesmi nič iného napisať.	Ezen a levelezőlapon mást nem szabad közölni.		Auf dieser Karte darf sonst nichts mitgeteilt werden.
Na tai dopisnici se ne sme ništa drugoga prijaviti.	Egészséges vagyok és jól érzem magam. Ich bin gesund und es geht mir gut. Sunt sănătos și îmi merge bine. Sono sano e sto bene. Я здоров и чувствуюся добре. Zdrav sam i dobro mi je. Sem zrdavij a ide im dobre.		Pe această carte nu este iertat a se face alte împărtășiri.
	На сей карточке другого не смѣя писати.	Su questa cartolina non si dovranno fare ulteriori comunicazioni.	

Megfogyatkoznak a budapesti lapok is: „XI. 19. és XI. 20-i lapjaidat megkaptam – írja Zelk Zoltán. – Közel két hónap kihagyásával az elsóket... Én magamról csak a régít írhatom. Jól vagyok!”

Erről tudósít a rettenetes tél után is, 1943. március 21-én: „Én egészséges vagyok, semmi bajom!” Októberben így ír: „Lapjaidat, a 22-it is megkaptam. Csak egyre kérhetlek: Vigyázz nagyon magadra, légy erős, türelmes, kitartó. Érdemes. Én változatlanul jól vagyok, semmi bajom. Örülök, hogy a vers megjelent, olyasmi ez, mintha otthon gramofonon hallhatnák a hangomat. Ha az ősz második fele – esetleg – tél elejévé változna, akkor is legyen türelmes az én Irkém s várjon rám, aki nagyon-nagyon szeretem őt.”

A keltezés 1943. X. 2., valószínű tehát, hogy A SZÉP HALÁLRA címmű versére utal: ez is a *Magyar Csillagban* jelent meg (1943. szeptember 15.). A MÁSFÉL ESZTENDŐ (*Magyar Csillag*, 1944. január 1.), mint Irénnek írja, róla és a zuglói lakásról szól. És kérdezi, hogy Illyés mit szolt a versekhez...

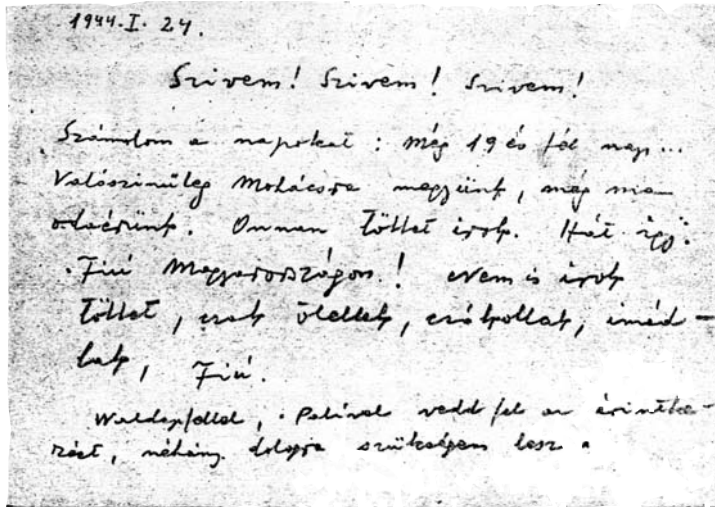
Egy másik levelezőlapon írja: „...ez év novemberében lesz tíz esztendeje, hogy a párom vagy... Mit is írjak most Neked? Vedd tőlem, mint egy virágcsokrot e néhány sort, azt, hogy nagyon-nagyon szeretlek, vágyom utánad, aggódom Érted, s hogy hiszem, tudom: nemsokára együtt leszünk. Te pedig ajándékozz meg azzal, hogy erős, kitartó, bizakodó, egészséges vagy, s nagyon vigyázel magadra...”

Nem tudom, mi történhetett nem sokkal később, amikor ezt írta Irénnek: „Mint nemrég is írtam, jól vagyok. Most egy ideig ne írj nekem, míg erre újból nem kérlek. Most – s ez későbbre is szól – egyre kérlek: Ne légy türelmetlen, ne hagyd el magad, az a fontos, hogy egészséges légy s én egészségesen hazatérek. Ezt igyekezzünk kívánni türelemmel. Én, amikor lehet, mindig írok, ha úgy alakulna, hogy egy ideig nem írnék, akkor se nyugtalanodj. Vigyázz magadra, Szívem, élj szépen, élj jól, légy erős...” Dátum: 1943. dec. 5.

A karácsony is ott találja: „Karácsony estéjén írom e lapot. Így csak lélekben kívánok szép ünnepeket Neked. S írásban boldog, együtt, egymás mellett töltött új évet. Édesem, én egészséges vagyok, jól vagyok. Vigyázz magadra nagyon. Ugye, nincs semmi baj? No de majd megkérdezem én ezt nemsokára élőszóval. A közeli viszontlátásig...”

Nem tudom, mióta biztatták már őket a közeli hazatérés reményével. Az is lehet, hogy csak a letöltött hosszú idő hitette el velük, hogy már nem tartják őket sokáig a

frontvonalnál? Ahol még az új esztendőt is köszönthették, ki reménnyel, ki lemondással. 1944 januárjában mégis megérkezett, ha nem is haza, csak a hazájába, ahol Mohácson, karanténban tartották még őket egy hónapig. Érkezése előtt írta ezt a lapot, 1944. január 24-én:

Zelk Zoltán 1944. február közepén érkezett meg Budapestre. Kis időre mintha helyreállt volna életének megszokott rendje, első verse (KÉT ÉV UTÁN) a visszatérés boldogságáról szól. Radnóti Miklós javaslatára a Cserépfalvi Kiadó azt tervezi, hogy kiadja válogatott verseit, Szerb Antal előszavával, mesekönyvét már előbb Trencsényi Waldapfel Imre állította össze. Meglátogatják barátai, Radnóti, Frankl Sándor, a könyvkötő. Vas Istvánnal, Kálnokyval a Centrálban találkozik, Illyéssel a Múzeum kávéházban.

Március 19-én a németek megszállják az országot. És hamarosan megérkezik a SAS-behívó, ami azonnali bevonulást jelent – harmadszor is. Két hónap sem jutott a két-éves pokoljárás után.

Tatár György

TÁJÉKP – CSATA KÖZBEN

Részletek

Több mint egy év alatt nagyon összebarátkoztam tanulmányi vezetőmmel, Smuállal. Kamaszkorában alijázott (vándorolt be) Strasbourgból, valami keveset tud is németül. Lea, a felesége bennszülött izraeli. Öt gyermekük van. Smuél, aki egyébként egy jesiva igazgatója, a nemrég elhunyt francia zsidó filozófus, Emmanuel Levinas Talmud-értelmezéseiről tart izgalmas órákat, a francia szöveget mindig kiegészítve annak – fény-